
ІСТОРИОГРАФІЯ ТА ДЖЕРЕЛОЗНАВСТВО

УДК 947.084.3/6(477.82)

Я. М. Мартинюк

ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА ДОСЛІДЖЕННЯ СТАНОВЛЕННЯ ТА ДІЯЛЬНОСТІ ІНСТИТУТУ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ НА ВОЛИНІ У МІЖВОЄННИЙ ПЕРІОД

Луцький національний технічний університет,
вул. Львівська, 75, м. Луцьк, 43000, Україна

Мартинюк Ярослава Миколаївна, к. і. н., доц., доцент кафедри інженерної педагогіки, психології та українознавства, e-mail: mart.sn@ukr.net

АНОТАЦІЯ

Пропоноване дослідження стосується того історичного періоду, коли частина західноукраїнських земель, у тому числі Західна Волинь, входили до складу Другої Речі Посполитої. Цей короткий у хронологічному відношенні період надзвичайно насичений різноманітними подіями в економічному, суспільно-політичному, культурному житті краю. Його історія досліджувалась багатьма українськими та зарубіжними істориками. Проте на сьогоднішній день є багато важливих аспектів історії цього періоду, які вимагають більш ґрунтовного розгляду, нових підходів та оцінок при аналізі тих чи інших процесів, подій та явищ, діяльності історичних персоналій. Одним із таких аспектів є становлення та функціонування на Волині в означений історичний період інституту самоврядування. Міське і територіальне самоврядування було важливим явищем у суспільно-політичному житті Волинського воєводства у міжвоєнний період. У кожному повіті і гміні, сільській громаді та місті краю існували інституції з відповідними назвами, члени котрих обиралися на засадах загального представництва і були покликани виконувати важливі завдання в галузі господарчого, суспільно-політичного й культурного життя регіону.

Ключові слова: Волинське воєводство; територіальне самоврядування; міське самоврядування; гміна; повіт; сеймик; магістрат.

Я. Н. Мартынюк

**ДОКУМЕНТАЛЬНАЯ БАЗА ИССЛЕДОВАНИЯ
СТАНОВЛЕНИЯ И ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ИНСТИТУТА
МЕСТНОГО САМОУПРАВЛЕНИЯ НА ВОЛЫНИ
В МЕЖВОЕННЫЙ ПЕРИОД**

Луцкий национальный технический университет,
ул. Львовская, 75, г. Луцк, 43000, Украина

Мартынюк Ярослава Николаевна, к. и. н., доц., доцент кафедры инженерной педагогики, психологии и украиноведения, e-mail: mart.sn@ukr.net

АННОТАЦИЯ

Предлагаемое исследование касается того исторического периода, когда часть западноукраинских земель, в том числе Западная Волянь, находились в составе Польского государства. Этот короткий в хронологическом отношении период чрезвычайно насыщен разнообразными событиями в экономической, общественно-политической, культурной жизни края. Его история исследовалась многими украинскими и зарубежными историками. Однако на сегодняшний день есть много важных аспектов истории этого периода, которые требуют более детального рассмотрения, новых подходов и оценок при анализе тех или иных процессов, событий и явлений, деятельности исторических персоналий. Одним из таких аспектов является становление и функционирование на Воляни в указанный исторический период института самоуправления. Городское и территориальное самоуправление было важным явлением в общественно-политической жизни Волянского воеводства в период между двумя мировыми войнами. В каждом уезде и гмине, сельской общине и городе края существовали институты с соответствующими названиями, члены которых избирались на основе всеобщего представительства и были призваны выполнять важные задачи в области хозяйственного, общественно-политической и культурной жизни региона.

Ключевые слова: *Волянское воеводство; территориальное самоуправление; городское самоуправление; гмина; уезд; сеймик; магистрат.*

Y. M. Martynyuk

**SOURCE BASE OF THE RESEARCH OF FORMATION
AND ACTIVITIES OF THE LOCAL SELF-GOVERNMENT
INSTITUTE IN VOLYN IN THE INTERWAR PERIOD**

Lutsk National Technical University,
75 Lviv St., Lutsk, 43000, Ukraine

Martynyuk Yaroslava Mykolaivna, PhD in History, Associate Professor, Assistant Professor of Engineering Education, Psychology and Ukrainian Studies, e-mail: mart.sn@ukr.net

ABSTRACT

The study deals with the historical period when some of the west Ukrainian lands, including Western Volyn, were part of Poland. This relatively short period was extremely rich in events in the economic, social, political and cultural life of the region. The history of the region was studied by many Ukrainian and foreign specialists. However, today there are many important aspects of the history of this period that require more thorough consideration using new approaches in the analysis and assessment of various processes, events and phenomena, and activities of various historical personalities. One such aspect is the establishment and functioning of self-government institute in Volyn in the said historical period. Municipal and territorial self-government was an important part of social and political life of Volyn province in the interwar period. Each district and commune, rural community and city in the area had their own institutions with corresponding names, members of which were elected on the basis of universal representation and were to deal with important problems in economics, as well as social, political and cultural life of the region.

Key words: Volyn province; territorial government; municipal government; Commune; county; Sejm; magistrate.

На сучасному етапі, що характеризується глибокими трансформаційними змінами в економіці, політиці та духовному житті України, проблема створення дієвої вітчизняної системи місцевого самоврядування, яка б максимально відповідала стійким самоврядним традиціям української ментальності, набуває першочергового значення. Прагнення України інтегруватися в євроатлантичні структури також поставило на порядок денний питання реформування діючої системи самоврядування, приведення її законодавчої бази у відповідність до європейських норм.

Актуальність теми зумовлюється і ступенем її наукової розробки. Якщо деякі питання історичного розвитку Волині в зазначений період піднімалися окремими науковцями, то проблеми, пов'язані з функціонуванням інституту самоуправління в 1920–1930-ті роки, за винятком кількох епізодичних моментів, не знайшли ще належного висвітлення. Особливості організаційного становлення та діяльності волинських самоуправ в українській історичній науці не були предметом спеціального дослідження і залишалися невивченою сторінкою. Все це визначило наш інтерес до теми дослідження.

Незважаючи на недостатність наукової літератури, яка б висвітлювала питання організації та діяльності органів самоуправління на території нашого краю, джерельна база дає змогу досить повно дослідити особливості функціонування у міжвоєнний період на Волині інституту самоврядування. Окрему групу важливих джерел юридичного характеру складають численні законодавчі акти, директиви і розпорядження, видані урядом Другої Речі Посполитої, котрі можуть бути використані з метою дослідження процесу становлення інституту самоврядування, а також вивчення його організаційної структури, засад, форм і методів діяльності. Вміщено їх у таких збірниках польських законів та розпоряджень місцевої державної адміністрації, як «Dziennik Urzędowy Zarządu Cywilnego Ziem Wschodnich», «Dziennik Urzędowy Województwa Wołyńskiego», «Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej».

Процес законодавчого становлення територіального та міського самоврядування на Волині був досить складним, повільним і відбувався паралельно із процесом розбудови молодій польській держави з ініціативи та під строгим наглядом владних структур. Кожен крок уряду в напрямі формування самоврядних інституцій фіксувався відповідним законодавчим актом. Насамперед це помітно при вивченні конституцій, прийнятих на різних етапах існування Другої Речі Посполитої — 17 березня 1921 р. [8] і 23 квітня 1935 р. [7]. Їх аналіз дає цілісне уявлення про місце, роль та значення самоврядування в масштабах всієї держави, обсяг його діяльності та компетенцію окремих одиниць, а порівняльна характеристика обох конституцій підтверджує висновки про зростаючу тенденцію, що виявилась у процесі розвитку польської правової системи —

посилення контролю над самоуправами з боку адміністрації та обмеження їх самостійності.

Вже на початковому етапі створення на території Волинського воєводства самоуправ стає помітною їх специфічність і відмінність від органів самоврядування інших регіонів країни, що було зумовлено політичними, економічними та національними особливостями краю. В першу чергу, це підкреслюють розпорядження Комісара Східних земель «Про гмінне самоврядування» (26.09.1919 р.) [4], «Про тимчасовий міський устрій» (14.08.1919 р.) [2] і «Про повітове самоврядування» (10.06.1920 р.) [3]. Саме ці документи встановлювали засади міського і територіального самоуправління на Волині. В них визначались правила членства в самоуправах, юридичні права самоврядних інституцій, територіальні рамки та порядок їх зміни. Окрім цього, встановлювався порядок проведення засідань самоуправ та прийняття чи затвердження на них різного роду ухвал і рішень. При вивченні окремих розділів розпоряджень, де дається перелік численних обов'язків та завдань, поставлених перед ними державною адміністрацією, стає зрозумілим, яку значну роль покликане було відіграти самоврядування в різних сферах життя регіону.

У згадуваних вище документах також знайшли своє відображення організаційна структура органів самоуправління різного рівня, розподіл функцій та обов'язків між ними, визначались особи, котрим законодавством Другої Речі Посполитої було доручено керувати роботою самоуправ, окреслювалась компетенція їх окремих працівників. Поряд з цим значне місце відведено роз'ясненню того, яким чином здійснюватиметься взаємодія між органами державної адміністрації і самоврядними структурами, а також визначались установи, покликані виконувати урядовий контроль за діяльністю цих структур, і його межі. Із відповідних розпоряджень, тимчасових статутів, циркулярів та наказів польських властей, вміщених у згадуваних вище збірниках, дізнаємось також про те, яким чином і коли на Волині проводились вибори до органів міського і територіального самоврядування. Ці юридичні документи яскраво відображають поступові зміни у процедурі, правилах, формах проведення виборів до самоуправ. Вони дають можливість досліднику зробити детальний аналіз виборчого законодавства Польщі.

Необхідну інформацію про джерела фінансування органів самоуправління, а також про різні форми його діяльності: інвестиційної, підприємницької, будівельної, освітньої, добродійної та засади податкової політики надають законодавчі акти Другої Речі Посполитої («Закон про утримання і будівництво громадських дог» від 10 грудня 1920 р. [5], закони «Про створення і утримання загальних шкіл» і «Про будівництво громадських початкових шкіл» від 17 лютого 1922 р. [6], «Закон про рільничі школи» від 9 липня 1920 р. [10], «Основний санітарний закон» від 19 липня 1919 р. [1], а також закони про промисловий, ґрунтовий, прибутковий та інші податки, що стягувались на користь самоуправ, прийняті в 1920–1923 рр. [11] і т. п. Особливу увагу приділено закону «Про часткову зміну устрою територіального самоврядування», ухваленому польським сеймом 23 березня 1933 р. [9].

Висвітленню проблеми сприяє глибокий аналіз численних розпоряджень, декретів, директив, інструкцій, циркулярів, наказів, які стосувались окремих сторін діяльності самоврядних установ та інституцій і були видані керівниками державної адміністрації на регіональному рівні — Генеральним комісаром Східних земель, пізніше — волинським воєводою, начальниками окремих відділів воєводського управління, повітовими старостами, а також загальнодержавними міністерствами і відомствами. Всі перелічені вище документи також вміщено у згадуваних збірниках законодавчих актів.

Окрему групу джерел складають опубліковані матеріали і довідкові видання. Використання статистичних збірників, звітів Волинського воєводського управління про результати виборів до органів самоуправління всіх рівнів [15], щорічних бюлетнів самоврядування дає змогу не тільки зібрати та систематизувати цікавий статистичний матеріал, який уперше залучено до наукового вжитку, але також допомагає через використання різноманітних цифрових даних відобразити цілісну картину діяльності самоврядних установ протягом усього періоду їх існування на Волині. Серед останніх видань привертають увагу інформаційні збірники про стан і перспективи розвитку сільського господарства, промисловості, будівництва, засобів зв'язку, торгівлі, освіти, медицини окремих повітів воєводства [16]. Укладались вони повітовими союзами самоуправління на основі ретельно зібраних даних і висвітлюють усі сторони їх роботи.

Основний масив цих джерел зберігається у фондах Державного архіву Волинської області (ДАВО). Зокрема, в роботі використано документи фонду Волинського воєводського управління (ф. 46). В дев'яти описах цього фонду знаходиться 20696 справ, у тому числі в кожному із них близько тисячі безпосередньо стосуються теми дослідження. Це документи відділу самоврядування, створеного при воєводському управлінні з часу його організації в 1921 р.

Серед низки матеріалів цього фонду особливе місце займають протоколи засідань самоуправ: магістратів, міських рад та громадсько-господарчих комітетів, повітових сеймиків та їх виконавчих відділів, а також протоколи з'їздів керівників самоуправ усіх рівнів, наприклад, з'їздів старост як начальників виконавчих відділів повітових сеймиків. Цінну для дослідника інформацію містять також протоколи засідань воєводських комісій, на яких підсумовувались результати перевірок роботи самоврядних інституцій. Вони в повному обсязі відображають усі сторони діяльності органів самоврядування, яскраво ілюструють весь широкий спектр їх роботи.

Картину доповнюють щорічні обов'язкові звіти повітових союзів самоуправління Волинського воєводства про свою діяльність. Найвні в них детальна інформація та цифровий матеріал, ретельно зібраний працівниками органів самоврядування, дають змогу не лише висвітлити масштаби їх праці, але й повністю відтворюють усі напрями, форми та методи роботи самоуправ і дають змогу уявити, яким чином самоврядуванню вдавалось виконувати широке коло обов'язків, покладених на нього законодавством.

Багато документів повною мірою відображають особливості взаємовідносин, які склалися між органами самоврядування та державною адміністрацією Другої Речі Посполитої. Це різного роду циркуляри та інструкції тих владних структур, до компетенції яких належало здійснення контролю за діяльністю самоуправ — повітових старост, воєводського управління та міністерства внутрішніх справ Польщі. Вони висвітлюють засоби, за допомогою яких здійснювався строгий нагляд за функціонуванням інституту самоврядування, а також характеризують ступінь і межі контролю.

Насамперед — це розпорядження, котрі стосувались порядку проведення виборів до органів самоврядування всіх рівнів; а також рішення наглядової влади про затвердження чи відхилення ухвал самоуправ щодо скасування і встановлення ними нових податків чи опрацювання проектів річних бюджетів, призначення нових посад і норм заробітної плати для працівників самоуправ.

Висвітленню цієї проблеми сприяло вивчення рапортів воеводських інспекторів про перевірку роботи повітових союзів самоврядування та звітів про здійснювані ними регулярні ревізії фінансів та документації самоуправ. Результати цих перевірок яскраво відображають недоліки та прорахунки, допущені самоуправами на різних ділянках їх роботи, а також нелегкі умови, в яких доводилось вирішувати широке коло поставлених перед ними завдань.

Систему фінансування органів самоврядування та основні напрями їх господарської діяльності характеризує окрема група документів. Серед них слід виділити бюджети гмінних, повітових та міських одиниць самоуправління і звіти про їх виконання, в тому числі фінансові звіти магістратів, гмінних управ, повітових сеймиків та ін. Підприємницька та інвестиційна праця самоуправ також знайшла своє відображення в архівних документах: звітах комунальних ощадних кас про кредитування різносторонньої роботи самоврядування; листуванні його інституцій з урядовими структурами, наприклад, з воеводським управлінням та польськими міністерствами щодо будівництва доріг і мостів, спорудження нових шкіл, лікарень і т. п. У цих документах містяться статистичні дані про кількість промислових підприємств, які належали органам територіального та міського самоуправління, про розміри витрат, необхідних на їх утримання, і масштаби отримуваних самоуправами прибутків.

Певний інтерес для дослідника становлять анкетні дані окремих членів гмінних управлінь. Трапляються скарги селян на дії працівників самоврядування — вїттів і солтисів. Відомості про форми, методи і масштаби добровільної діяльності самоуправ отримано при аналізі заяв інвалідів війни, безробітних, незаможних мешканців гмін про надання їм матеріальної допомоги, про видачу позик на будівництво житлових будинків. Висвітленню цієї проблеми сприяло також використання

статистичних даних про кількість безпритульних дітей у воєводстві, їх пенсійне забезпечення та про опікунські заклади.

Вивченню особливостей функціонування інституту самоврядування на території краю сприяють матеріали фондів повітових управлінь і староств Волинського воєводства (ф. 36 — Луцьке повітове староство, ф. 246 — Володимирське повітове староство, ф. 182 — Горохівське повітове староство, ф. 178 — Ковельське повітове староство, ф. 183 — Любомльське повітове староство). В цих фондах зберігаються документи різнопланового характеру: тижневі ситуаційні звіти повітових староств та гмінних управлінь, звіти повітових староств про результати проведення виборів до гмінних рад, списки солтисів і службовців гмін того чи іншого повіту, інструкції староств про створення гмінних бюджетів, розпорядження міністерства внутрішніх справ про організацію повітового самоврядування, бюджети окремих гмін, звіти про їх виконання, відомості про вибори до їх самоуправ.

Цінним доповненням для висвітлення специфіки діяльності саме міського самоврядування на Волині слугують документи фондів магістратів окремих міст воєводства (ф. 158 — Луцьке міське управління). Тут знаходяться книги протоколів міських самоуправ: громадсько-господарчих комітетів, рад міських гмін, магістратів; звіти про їх діяльність і роботу окремих відділів, а також ухвали і постанови вищезгаданих самоврядних інституцій, які дають можливість проаналізувати обсяг виконуваних ними завдань, розподіл функцій і обов'язків, охарактеризувати особливості їх взаємовідносин із органами державної адміністрації.

Тут зберігається листування з воєводським управлінням, повітовими староствами про перепис і паспортизацію, про організацію і стан благоустрою міст. Списки їх працівників яскраво ілюструють національний, професійний, віковий та освітній склад міських самоуправ, який для волинських міст був досить показовим. Організаційну структуру, межі і обсяги роботи самоврядних інституцій відображено у їх статутах, які є цінним джерелом інформації, а дані про фінансово-економічне становище міст та підприємницьку діяльність міських самоуправ в широкому обсязі можливо почерпнути у їх бюджетах та щорічних звітах про виконання останніх. З цією ж метою можуть бути використані цифрові дані, вміщені у звітах, про

кількість населення, облік безробітних та стан промисловості, сільського господарства і міського будівництва, статистичних звітах поліклінік і лікарень.

Загалом архівні документи значною мірою допомагають відтворити різні аспекти діяльності інституту самоврядування у воєводстві і охарактеризувати його роль як у суспільно-політичному, так і у соціально-економічному житті Волині міжвоєнного періоду. Вивчення та аналіз архівних документів, співставлення їх з іншими джерелами дають змогу більш повно і всебічно дослідити особливості діяльності волинського самоврядування, його специфіку та відмінність від самоуправ інших регіонів Другої Речі Посполитої, а також з'ясувати його місце у загальнодержавному інституті територіального і міського самоуправління. Лише на основі вивчення архівних матеріалів можливо об'єктивно оцінити його характер, позитивне значення для післявоєнного розвитку краю та виділити ряд недоліків, допущених у процесі становлення та діяльності.

Література та джерела

1. Dziennik Praw Państwa Polskiejgo. — 1919. — № 63. — Poz. 371.
2. Dziennik Urzędowy Zarządu Cywilnego Ziem Wschodnich. — 1919. — № 12. — Poz. 99.
3. Dziennik Urzędowy Zarządu Cywilnego Ziem Wschodnich. — 1920. — № 46. — Poz. 138.
4. Dziennik Urzędowy Zarządu Cywilnego Ziem Wschodnich. — 1919. — № 21. — Poz. 215.
5. Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej. — 1921. — № 6. — Poz. 32.
6. Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej. — 1922. — № 18. — Poz. 143–144.
7. Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej. — 1935. — № 30. — Poz. 227.
8. Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej. — 1921. — № 44. — Poz. 267.
9. Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej. — 1933. — № 35. — Poz. 294.
10. Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej. — 1920. — № 62. — Poz. 398.
11. Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej. — 1922. — № 88. — Poz. 785.
12. Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej. — 1922. — № 2. — Poz. 7.
13. Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej. — 1923. — № 65. — Poz. 505.

14. Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej. — 1923. — № 35. — Poz. 228.
15. Powiat Horochowski. Jego możliwości i potrzeby. — Horochów: Nakładem wydziału powiatowego w Horochowie, 1939. — 238 s.
16. Wybory komunalne w województwie Wołyńskim w roku 1927. — Łuck, 1927. — 135 s.

REFERENCES

1. Dziennik Praw Państwa Polskiejgo. — Official Rights of the Polish State (1919). No. 63. (in Polish)
2. Dziennik Urzędowy Zarządu Cywilnego Ziem Wschodnich. — Official Journal of the Board of Civil Eastern Territories (1919). No. 12. (in Polish)
3. Dziennik Urzędowy Zarządu Cywilnego Ziem Wschodnich. — Official Journal of the Board of Civil Eastern Territories (1920). No. 46. (in Polish).
4. Dziennik Urzędowy Zarządu Cywilnego Ziem Wschodnich. — Official Journal of the Board of Civil Eastern Territories (1919). No. 21. (in Polish).
5. Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej — Official Gazette of the Republic of Polish (1921). No. 6. (in Polish).
6. Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej — Official Gazette of the Republic of Polish (1922). No. 18. (in Polish).
7. Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej — Official Gazette of the Republic of Polish (1935). No. 30. (in Polish).
8. Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej — Official Gazette of the Republic of Polish (1921). No. 44. (in Polish).
9. Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej — Official Gazette of the Republic of Polish (1933). No. 35. (in Polish).
10. Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej — Official Gazette of the Republic of Polish (1920). No. 62. (in Polish).
11. Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej — Official Gazette of the Republic of Polish (1922). No. 88. (in Polish).
12. Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej — Official Gazette of the Republic of Polish (1922). No. 2. (in Polish).
13. Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej — Official Gazette of the Republic of Polish (1923). No. 65. (in Polish).
14. Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej — Official Gazette of the Republic of Polish (1923). No. 35. (in Polish).
15. Horochowski, P. (1939) Jego możliwości i potrzeby. — District Horochowski. Its capabilities and needs. (in Polish).
16. Luck (1927) Wybory komunalne w województwie Wołyńskim w roku 1927. — Elections in the Volyn region in 1927. (in Polish).

Надійшла до редакції 10 січня 2015 р.